

Varför vi är fena på att finna fuskare

Vissa problem löser vi enkelt för att vi är programmerade därtill av evolutionen. Fredrik Stjernberg anmäler Pinkers senaste bok.

Alla undrar över hur medvetandet fungerar. Denna fråga, som tidigare har fått mycket grova svar, kan numera åtminstone belysas på ett mer eller mindre intelligent sätt. Steven Pinker, som 1994 gav ut den utmärkta *The Language Instinct*, ger i sin senaste bok en överblick över vad man idag vet om just hur medvetandet fungerar.

Filosofi

Steven Pinker
How the Mind Works
Norton & Co, 1997

Människans medvetande är märkligt, och om man reflekterar över det så ställs man omedelbart inför massor av frågor. Hur kan en ansamling av kött och blod känna smak eller uppleva smärtor, varför ser rött ut just som det gör? Kan jag veta att det jag upplever när jag ser rött inte ser ut som det du upplever när du ser grönt? Hur kan jag tänka på något som jag aldrig har varit i kontakt med?

Tre dimensioner ur två

Naturligtvis studeras en mängd mer specifika frågor av empirisk natur av psykologer och neurofysiologer: Hur går det till att skapa sig en uppfattning om en tredimensionell värld utifrån den tvådimensionella bild vi får projicerad på näthinnan? Hur fungerar minnet? Varför tycker vi att socker är gott (alla djur tycker inte det)? Varför föredrar män yngre tjejer (hos schimpanser ses de äldsta och ryngigaste honorna som de sexigaste)?

Sedan finns det vissa frågor, som direkt leder till konkreta studier och insikter. Knyckla ihop tidningspapper till två bollar. Titta på dessa bollar. Man kan vara ganska säker på att du kommer att tycka att de ser i stort sett likadana ut. Titta så på två olika ansikten. Ifall det inte rör sig om tvillingar, så kommer du att notera en massa stora skillnader.

Fyraåringar slår datorer

Hur kan vi människor vara så otroligt bra på att känna igen människor efter flera år, i olika belysning och så vidare? Man har i många år försökt att konstruera datorprogram för igenkänning av ansikten, men det har visat sig vara svårt att klara något som de flesta fyraåringar är bombsäkra på – däremot är det lätt att programmera en dator att sortera bollar av tidningspapper efter form. Just försöket att med datorer efterlikna mänskliga förmågor har lärt oss mycket om hur vårt medvetande fungerar.

Det finns också saker som vi människor är märkligt dåliga på. Försök lösa följande uppgift: Du får fyra kort, märkta med bokstäver på ena sidan, och med siffror på den andra. Kortet delas ut så att de ligger så här:

P D 3 7

Så får du ta ställning till påståendet "om ett kort visar D på ena sidan, så har den 7 på andra sidan". Vilka kort ska du vända på för att ta reda på om påståendet är sant? Våldigt många gör fel på denna uppgift – man ska vända på korten D och 3. Kortet med 7 är ointressant, men de flesta vill vända på detta också.

Men jämför denna uppgift med följande: Du är utkastare på en restaurang, där bara personer över 18 år får dricka öl. Vid ett bord sitter fyra personer: en äldre, en med ett glas juice, en 16-åring och en 25-åring. Vilka bör du kontrol-

lera? Här svarar praktiskt taget alla rätt – äldre och 16-åringen ska kontrolleras.

Denna uppgift har samma struktur som föregående, så varför är den ena så mycket enklare? Man kunde tro att det bottnar i att den senare är mer konkret, men det är inte det avgörande. Försök har visat att de flesta är mycket duktiga på liknande uppgifter, så länge som ämnena handlar om social kontroll och bygger på att man ska avslöja någon som fuskar eller försöker bryta mot regler.

Försök har visat att de flesta är mycket duktiga på uppgifter som bygger på att man ska avslöja någon som fuskar eller försöker bryta mot regler.

Det finns en gemensam underliggande förklaring till varför vi är så bra på att känna igen ansikten och avslöja fuskare. Både förmågorna är viktiga i ett socialt sammanhang. Det räcker inte att kunna avslöja fuskare; man måste kunna känna igen en fuskare (eller en pålitlig person) nästa gång man stöter på honom.

Vad ska man då dra för slutsatser av dessa och andra experiment (om vi nu skulle behöva fler vittnesbörd om mänskligt klanteri och irrationalitet)? De tyder på att medvetandet måste vara utvecklat för att klara av vissa behov, men att andra saker inte fungerar lika bra, vilket är vad man kan vänta sig, ifall medvetandet är en produkt av evolutionen.

Pinker har i boken två utgångspunkter, som i den vetenskapliga diskussionen om medvetandet inte har några allvarliga konkurrenter (även om de i den vanliga kulturdiskussionen inte är särskilt välsedda). För det första har han just

ett evolutionärt perspektiv. Människan och medvetandet ska ses som produkter av samma krafter som kan visa hur andra biologiska varelser har utvecklats över tiden. Det innebär att egenskaper i det mänskliga medvetandet i princip måste kunna förklaras utifrån tanken att de har ett överlevnadsvärde i människors ursprungliga levnadsmiljö. Pinkers andra huvudtanke är en funktionalistisk uppfattning om medvetandet.

Funktionalism innebär här att medvetandets aktivitet ses som ett gripbart manipulerande av små hanterliga informationsbitar, lite grann som inne i en dator. Funktionalismen har flera välkända problem, men Pinker ser den som den enda teorin som ger ett visst hopp om att i varje fall närma sig problemen med hur medvetandet fungerar. Det mänskliga medvetandet betraktas alltså som en datorliknande produkt av evolutionen. Det finns säkert folk som ser detta som ett nedvärderande av det specifikt mänskliga, den gudagivna mänskliga själen (vad det nu skulle vara), och Pinker är väl medveten om sådana reaktioner.

Mysterier kvarstår

I boken genomförs perspektivet mycket konsekvent, och Pinker tar på sig uppgiften att utifrån sina utgångspunkter förklara de mest skiftande fenomen. Varför kan användningen av smink få ett ansikte att se mer attraktivt ut? Varför får människor vredesutbrott? Hur fungerar enkla synillusioner?

När man börjar närma sig slutet på boken kvarstår vissa mysterier, särskilt sådant som framstod som mysterier redan i början av boken. Hur kan det komma sig att smärta känns på ett visst sätt, hur kan det finnas en objektiv moral, och hur kan vi ha kunskaper om sådant som vi aldrig har varit i kontakt med?

Det är slående att så mycket fortfarande är fullständigt obegripligt hos medvetandet. Vissa saker förblir mysterier, och inte bara problem. Men nu har Pinker verktyg som kan användas för att förklara varför vissa problem är så oerhört svåra och kanske för all framtid olösliga: Vårt medvetande är en produkt av evolutionen, och vi har inte utrustats med det som skulle krävas för att lösa dessa filosofiska problem. Det vore till och med underligt ifall alla dessa problem kunde hanteras; detta vore nämligen ett argument mot den evolutionära synen på medvetandet. Alltså är det på sätt och vis ett stöd för Pinkers uppfattning att vissa problem inte kan hanteras av oss.

Boken är utmärkt, även om den inte är fullt i klass med *The Language Instinct*. Den är alldeles för lång och pratig och tappar fart mot slutet. I förra boken talade Pinker om ett mer begränsat område, språket, som han var expert på. I den här har han samma expertis på några få områden, medan han på de övriga talar mest som en väl inläst förstasigipåre. Men det är inte det sämsta, och boken rekommenderas varmt.

FREDRIK STJERNBERG

Hellre ryssisk än rysk?

Stefan Lindgren påpekar att "ryssländare" inte bildats av "finländare".

Anders Björnsson har fel om han tror att begreppet "rysk-ryssländsk" bara skulle vara en mekanisk kopiering av "finsk-finländsk". Jag är en av de få som föreslagit "Ryssländska federationen" som översättning av begreppet *Rossijskaja federatsija*. Att tala omkull journalisterna hade väl varit möjligt, men Språknämnden slumrade och nämnda lands ambassad gick in för översättningen "Ryska federationen".

Men notera att det heter *rossijskaja* och inte *ruskaja* (rysk). Den första beteckningen går tillbaka på grekiskan. Patriarkens i Konstantinopel kansli använde begreppet *Rossija* för att beteckna den större stat som vuxit fram. (Det skilde också på "stora" *Rossija* och "lilla" *Rossija*, som var dagens Ukraina – ett land där språket för övrigt alltid hetat *raski*). 1517 övertogs beteckningen officiellt i Moskva. Lilla *Rus* blev stora *Rossija*.

En av skillnaderna mellan russkij och rossijskij är att det senare begreppet innefattar över 100 bofasta nationer på statens territorium.

En av skillnaderna mellan *russkij* och *rossijskij* är att det senare begreppet innefattar över 100 bofasta nationer på statens territorium. I högtidliga sammanhang appellerar man till *rossijane* och inte till *russkije*.

För oss som lever i etniskt tämligen homogena stater kan det här vara svårt att förstå. Hur kan man vara "indier" utan att det finns något indiskt språk? "Kines" anger ju strängt taget bara att man bor mitt i smeten. Och de cirka 10 procent i ex-Jugoslavien som hade "jugoslav" angivet som etnisk tillhörighet i sina pass blev plötsligt nationslösa när den den etniska uppstyckningen av Jugoslavien började.

Finländska stationen

Så länge finländare är användbart för en icke obetydlig grupp människor bör väl begreppet respekteras. Att den ryske tsaren använde begreppet finländsk ("Finländska järnvägsstationen" i Petersburg från 1871 heter fortfarande så) är knappast något argument emot. Det var ju också ett sätt att erkänna att Finland existerade, den enda del av det ryssländska imperiet som tilläts ha en egen författning.

STEFAN LINDGREN

